

Ана Милинковић*

ORCID 0000-0002-5773-7439

Институт за књижевност и уметност

Београд

ОД СТРАХА ДО СМЕХА: ИЗМЕЊЕНА СТАЊА СВЕСТИ У ХУМОРИСТИЧНИМ ПРИЧАМА ИЗ ЖИВОТА

Апстракт: Анализа усмених прозних наратива коришћених у раду посматра се као полазиште за проучавање дезинтеграције жанровских законитости демонолошко-митолошког предања и отварања могућности жанровског исклизућа ка другим прозним облицима, као што су хумористичне приче из живота. Истраживање је усмерено ка исказима приповедача којима се рационализују и релативизују догађаји описани у казивањима о сусрету са натприродним силама, те ка стратегијама на којима почива приповедно уобличавање наратива у правцу хумористичне приче из живота. Уплив хумора и дистанцираност казивача услед објашњавања догађаја као последице измењеног стања свести (душевне узнемирености и страха) удаљавају наративе од жанровског устројства демонолошко-митолошког предања, нарушавајући његове поетичке законитости и карактеристичан приповедни свет. Приповедна стратегија казивача наратив обликује у жанровском кључу хумористичних прозних врста, док формирање приче у правцу демонолошког предања остаје тек наслућен али, на концу, напуштен приповедни пут.

Кључне речи: прича из живота, демонолошко-митолошко предање, антипредање, дискурс истинитости, жанровске контаминације, дезинтеграција жанровских оквира, хумор, измењена стања свести, савремено теренско истраживање, Рибаре (Расински округ)

* anagarsija93@hotmail.com

Ниво дистанцираности приповедача и слушаца према догађају и њихов став према веродостојности казивања истиче се као важан чинилац у класификацији усмених прозних врста (Самарџија 2011: 273). Уплив реалија и тежња ка фактичном приказивању јесу, међутим, и тачка дотицаја више различитих и наизглед удаљених усмених жанрова. Премда се демонолошко-митолошка предања, као и приче из живота, разматрају са становишта законитости фикције, уочава се тенденција њиховог приближавања нефикцијским облицима. Данијела Поповић Николић примећује да се предања могу посматрати као прозни облик близак нефикцијским жанровима, на трагу промишљања наратолога Портера Абота (Porter H. Abbott) о кључним разликама међу фикцијским и нефикцијским врстама. Близкост демонолошких предања и нефикцијских облика успоставља се на основу специфичности нефикције да „поседује референцијалност – однос према стварном свету“, односно да се од ње „очекује да представи истину о стварним догађајима“ (Поповић Николић 2016: 11). Прагматична улога предања у оквиру традицијске културе и њихова заснованост на народном веровању и народној религиозности захтевају да приповедач и слушац без задршке верују у исприповедано, те садржај приче заједница доживљава истинитим, а приповедни свет је са становишта слушаца у сагласју са људском свакодневицом. Абот запажа да нефикцијске врсте читалачки аудиторијум перципира као атрактивне због пресумције да „predočavaju priču koja je 'faktički' tačna“ (Abot 2009: 231), па своју упечатљивост дугују управо референцијалности.¹ Премда нису једина усмена

¹ Нефикцијским (историјским) наративима својствено је интегрирање елемената стварности у садржај, те стога биполарни концепт прича/дискурс код њих подразумева проширење додавањем трећег чиниоца – референцијалности. Управо се ово може узети као основна диференцијација у односу на фикцију: „It becomes clear at this point that historical narrative, if it is to be viewed in terms of a stratified model at all, needs to add an extra level to the story/discourse model that has dominated fictional narratology.

прозна врста коју одликује референцијалност, предања остају до данас један од најживљих жанрова усмене уметности речи можда управо стога што део људске стварности и искуства уграђују у свој приповедни свет:

The legend is more content than form because it is built on facts of the real world and addresses questions concerning existential problems of real people. The proposition of the tale is to tell a lie, to fantasize; that of the legend is to interpret observed experience (Dégh 1991: 20).

Приче из живота такође поседују изврстан степен референцијалности због тежње да тематизују догађаје утемељене на људском искуству и претпоставке да садржај приповедања почива на фактима, те да је у складу са реалистичним представљањем света. Оне се, слично анегдотама², приближавају нефикцијским жанровима услед позивања на чињеничност и документарност,

Whether such a tri-level model reference/story/discourse would serve to clarify historiography per se will have to be assessed by specialists in the field. (...) For the tri-level model points up the basic dissymmetry between the semiotic concerns that must enter the study of the two narrative domains, a dissymmetry that the standard narratological focus on the story/discourse relationship too readily disregards“ (Cohn 1990: 778–779).

² Анегдота не инсистира увек на истинитости, а у догађај о коме се приповеда не мора веровати ни сам казивач стога што је код анегдоте од веродостојности „пресуднија потенцијална карактеролошка и историјска ’вероватност““ (Златковић 2007: 282). Иако је питање истинитости догађаја истакнуто као важан моменат у диференцијацији предања у односу на друге жанрове попут анегдота (Dégh 1991: 32), два жанра приближава особеност да поседују референцијалност, па и анегдота, попут приче из живота и предања, неретко тежи да локализује радњу, датира догађаје и позива се на сведоке. Због ограничености дужине овог рада анегдоте и њихов саоднос са хумористичним причама из живота и предањима неће бити предмет наше анализе. Жанровско исклизуће од демонолошког предања ка фолклорној анегдоти биће опширније испитано у једном од поглавља докторске дисертације која је у изради.

иако се од слушалаца не захтева, као што је то случај са предањима, да у причу поверују у потпуности и без сумње.³

Премда захтев за веродостојним посведочењем може изостати, приповедање прича из живота одликује намера да се догађаји прикажу истинитим тенденциозније него што је то случај са анегдотом. Разлог за то лежи у тематизовању дешавања из живота приповедача, чиме се представља интимно животно искуство, слично као у предању.⁴ Тиме се аудиторијуму презентује приповедачка компетенција, али и сопствена личност, од чега ће зависити и приповедачево позиционирање у оквиру колектива (Bošković-Stulli 1984: 331). Прича из живота произилази из приповедања, односно причања као конверзацијске активности и чини њен продукт (Marković 2012: 133), те је стога одликују многоструке психосоцијалне улоге. Кроз чин приповедања казивач развија и представља заједници своје приповедачке вештине, док му, са друге стране, реевалуација догађаја и поступака омогућава да свестраније и целовитије спозна сопствено *ја*. У центру дешавања јесу појединац и његово животно искуство, те је стога прича из живота одраз личности приповедача, манифестација начина на који доживљава себе и разумева свет (Titon 1980: 290).

³ Сумња слушалаца у садржај предања могла би деловати негативно на приповедача, што би угрозило сам чин приповедања и дискредитовало приповедача у више аспеката; в.: Oring 2008: 133; Rudan 2016: 84, Савић [Милинковић] 2020: 469-471. Однос приповедача према садржају демонолошког предања показује се, међутим, и као посве разнолик „од неупитности и афирмације, преко различитих видова дистанцирања (вербално, емотивним реакцијама, укључивањем других паралингвистичких средстава“ (Ђорђевић Белић 2013: 239), што у неким случајевима, као што ће бити показано, може водити ка исклизнућима и померањима ка другим жанровима.

⁴ Линда Дер (Linda Dégh) запажа да је предање прича која извештава о истинитом дешавању, заснованом на личном искуству које је део стварног света, што га чини блиским и другим жанровима који се заједно могу подвести под појам мемората (Dégh 1991: 15).

И предањима, као уосталом и причама из живота, са становишта научног проучавања прилази се као фикционалним жанровима због парадигме приповедног обликовања утемељене на захтевима фикције. Приповедни свет прича из живота у себе укључује део људске стварности, уплив реалија из свакодневног живота, те се и обликује по принципима реалистичног и искуственог. Прича из живота тематизује оно „*što nas neprestano okružuje i što izrasta iz razgovora, što često jednostavno samo pričamo i živimo (a može i obrnutim redom) nekad jednom, nekad u više navrata, nekad kratko, a nekad dugo vremensko razdoblje*“ (Marković 2012: 132–133). Иако се, међутим, наративно језгро прича из живота формира око искуствених догађаја, овај жанр подразумева и одређени приповедни конструкт, јер „*u osnovi većine pričanja o istinitim dogodovštinama, koje se slušaju napeto i sa zanimanjem, koje se rado ponavljaju – krije se i klica vlastitog kombiniranja i izmišljanja, kakvo i slušatelji vole*“ (Bošković-Stulli 1984: 311–312). Разграничење између фабулозног и фактичног порозно је, на шта упућује и „*nepostojanje prave granice među istinom i fikcijom ne samo s pripovjedačeva gledišta nego i iz slušateljske perspektive*“ (Ibid.: 336). Поларизација жанрова на фикцију и нефикцију одвише угрубо схваћена показује се крутом и неприлагодљивом појединим прозним врстама.⁵ Стога се размеђа између фикције и нефикције чини идеалном за позиционирање фолклорних жанрова попут предања и прича из живота, много више него што би то био један или други пол класификационе дихотомије.

⁵ Подела наратива заснована на саодносу фактуалног и фабулозног, односно диференцијација између секуларног и сакралног (Littleton 1965: 21–22), подвргнута је критици и сагледавана је са различитих аспеката, при чему се истицало да је поједине наративе тешко одредити само једној категорији: „*No given narrative will ever completely approximate any one of these several poles or ideal types; there is no such thing as a wholly or absolutely sacred or fabulous narrative, nor is there one that is wholly factual or secular*“ (Ibid.: 22).

Нарушавање жанровских оквира демонолошког предања

Предања одражавају јединствен однос према реалном. Карактеришу их информативност и прагматична улога у традицијској култури – она нуде појашњење и сазнања о човековој стварности, окружењу, позицији у свету⁶, што их несумњиво чини жанром блиским нефикцији. Са друге стране, приповедни свет предања такође се обликује по принципима фикције, што се читава на поетичком и садржинском плану (моделују се уметничким поступцима, присутни су типски ликови и догађаји, скривене мисли и осећања протагониста слушаоцу представља глас свезнајућег приповедача, Поповић Николић: 2016: 12-13).

Сусрет између човека и натприродног описан у демонолошко-митолошким предањима смешта се у карактеристичан хронотоп. Одлике простора и времена диктиране су самим жанром (Савић [Милинковић] 2022: 45-61) па се контакт са оностраним остварује на специфичним местима која припадају човековој свакодневици. Описа има мало, али је приказивање реалистично, док дешавање припада реалном људском времену⁷. Устаљеност хронотопа условљена је прагматичном улогом предања (Самарџија 1997: 130), у сагласју са увреженим представама у оквиру традицијске културе. Заједница не сумња у истинитост догађаја, док се хронотоп моделује у складу са народним веровањима о специфичном времену и местима на којима је могуће доживети

⁶ Уочено је да се предања „uopšte ne izdvajaju iz svakidašnjice, pa njih po pravilu, ni izvođači, ni slušaoci ne doživljavaju kao umetnička dela“, те да је њима „estetska funkcija sekundarna, dok je primarna nekakva praktična, socijalno-životna funkcija“ (Čistov 1987: 235). Стога што се одликују „prevashodno praktičnim, a ne umetničkim funkcijama“, предања одсликавају „čovekov ambivalentan odnos prema zbilji, ali i prema svetu uopšte“ (Karanović 1987: 222).

⁷ О специфичностима временских и просторних категорија у демонолошком предању в. више у: Bratić 1993.

сусрет са оностраним. Веродостојност се потврђује формулативним наводима приповедача, којима се истичу постојање сведока, извори казивања, одређује време и локализује радња (Поповић Николић 2016: 16–26; Rudan 2018: 279–302).

У књизи *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre* (Dégh 2001) Л. Дег осветљава карактеристике предања и улоге које она остварују у оквиру заједница у којима настају и преносе се. Ауторка испитује начине на које предања одражавају веровања и страхове заједнице, уочавајући постојање извесних антинаратива, чија је једна од функција оспоравање и противречење традиционалним предањима и веровањима. Означавајући их као антипредања, ауторка ове наративне форме види као контранаративе који доводе у питање валидност и веродостојност предања, чиме се ауторитет предања пред аудиторијумом поткопава и нарушава. Антипредања значајно осветљавају еволутивне токове и флуидност фолклора јер показују како се аспирације заједнице прилагођавају друштвеним, историјским и културним променама. Одражавајући динамику односа између веровања и сумње међу припадницима колектива, антипредања представљају реинтерпретацију традиционалних фолклорних форми, преговарајући њихову веродостојност и истинитост. Како запажа Л. Дег, у случајевима када приповедач изражава отворено неверовање или сумњу у дешавање о којем приповеда, па чак и када циљано уобличава причу у духу антипредања како би демистификовао догађаје, овакав однос приповедача не утиче нужно на квалитет приче (Dégh 2001: 311). Интригантност антипредања добрим делом почива на његовој особености да опонаша предање о сусрету са натприродним, те да тиме изазове истоветну напетост међу слушаоцима, да би ту напетост одагнало преокретом или неким другим хумористичним средством (Ellis 2005: 126).

Сличан модел нарушавања жанровских оквира демонолошког предања јавља се и у извесном броју примера забеле-

жених на домаћем терену.⁸ Жанрвско подривање постиже се приповедачевим исказима чија је функција релативизација и рационализација описаних догађаја, што води ка дезинтеграцији жанра урушавањем поетичких особености демонолошко-митолошких предања. Коментари казивача и/или епилог приче садрже елементе рационализације, чиме се контакт са оностраним разјашњава и тумачи у новом светлу – као консеквенца измењеног стања свести. Наративи овог типа неретко укључују и извесну дозу хумора, што отклон од жанровских карактеристика демонолошког предања чини још израженијим, а приповедно уобличавање заснива се на поетичким одликама шаљивих прозних врста. Преокрет из финалног или медијалног сегмента приче појачава хумористични тон, дезинтегришући поетичко устројство предања и разарајући језовиту представу света. Причом доминира хумор, рационализујући и разарајући јунакове представе о контакту са оностраним, док наратив задобија поетичке одлике хумористичне приче из живота. Хумор омогућава дистанцирање приповедача према описаном догађају, док реалистичка мотивација подрива систем веровања на коме се демонолошко-митолошко предање темељи (Самарџија 1997: 130).

⁸ Детаљни подаци о фолклорној грађи која је послужила као полазиште за разматрање дати су у одељку Прилози. Први пример добијен је љубазношћу проф. др Данијеле Поповић Николић (Филозофски факултет у Нишу), која руководи пројектом *Теренска истраживања усмене традиције југоисточне Србије* (Огранак САНУ у Нишу, Универзитет у Нишу), у оквиру којег је (2018, 2019, 2020. и 2023) рађено и истраживање традицијске културе и фолклора села Рибара (Расински округ). У истраживањима у Рибару учествовале су, осим проф. др Поповић Николић, и др Смиљана Ђорђевић Белић (Институт за књижевност и уметност у Београду), др Биљана Сикимић (Балканолошки институт САНУ), др Светлана Ђирковић (Балканолошки институт САНУ) и проф. др Андреј Мороз (Андрей Мороз) (Филолошки факултет МГУ, Москва). Остали примери део су личне архиве ауторке, а грађа је сакупљена у истом крају у периоду од 2019. до 2023. године.

Од демонолошког предања до хумористичне приче из живота

У појединим примерима са терена који одражавају померање демонолошког предања ка хумористичној причи из живота, а који чине целовите и приповедно врло уобличене приче, може се уочити устаљен структурни модел. Радња отпочиње одређењем места и времена – саговорник се позива на одређено време у прошлости и место одигравања догађаја („Једне године, сећам се ја, тад сам био, овде сам био дошо. И сад, био снег изнад, баш велики. Па, сам ја оставио кола доле код чика Мике, де се иде, сокак онде, знаш“). Први сегмент наратива обилује детаљним појашњењем околности, осветљавајући појединости о приповедачу/јунаку, почетној ситуацији која припрема догађај, месту и временском интервалу када се догађај одиграо. Радња се темпорално и спацијално локализује, што одговара оријентационом сегменту наратива о личном искуству (Labov, Waletzky 1967: 32). Пратећи структуру образаца усмене конверзације Вилијама Лабова (William Labov) и Џошуе Валецког (Joshua Waletzky) уочавамо да наведени наратив поседује компликацијски сегмент. Ситуација која претходи кулминативном моменту припрема најнапетију тачку приче:

И код капеле... нешто – кррркрррркррррр, какакака, бамбамбам! Уууу, дете му јебем! Добро, млад сам био. Шта? Двајес осам године. И оно... знаш, сад, психички си ти оптерећен. Ту је гробље. Ма, шта је, реко, колко пут сам... Ништа није било. И ја само навуко бунду, ово. Привуко ону капију и на горе. Ма, оно и даље! Кррркрррр крр-кррррр бамбамбамбам! Све у капелу ону! И ја на горе, на горе, јао! Кад прођо мост, све трк доведе, до куће да дођем!

На стање јунакове свести утичу атмосфера ноћи и сам локус за који се везују културолошки утемељене представе о потенцијалној

опасности по човека. Приповедач/јунак, подсвесно баштинећи елементе традицијске културе, простор гробља и гробљанску капелу у ноћи доживљава као извор немира, о чему сведочи и коментар којим остварује и ретардацију приповедног тока: „И оно... знаш, сад, психички си ти оптерећен. Ту је гробље“. Покушај рационализације огледа се у исказима који сведоче о јунаковом мисаоном току када чује необичан звук: „Ма, шта је, реко, колко пут сам... Ништа, никад ништа није било“. Унутрашњи монолог има за циљ да утеши и охрабри јунака, но померено стање свести проузроковано страхом не дозвољава да рационална страна ума превагне. Отуда псовка⁹, узвик „јао“, поступци попут привлачења бунде уз тело („И ја само навучо бунду, ово“) и убрзавања корака („Кад прођо мост, све трк доведе, до куће да дођем!“).

Лабов и Валецки истичу да евалуација може бити тесно скопчана са сегментом резолуције и откивањем елемената расплета (Ibid.: 35). У приложеном примеру евалуацијски искази, које аутори студије о наративној анализи усмених казивања о личним искуствима дефинишу као делове наратива који разоткривају приповедачев став према испричаном (Ibid.: 37), откривају прве назнаке нарушавања жанра демонолошког предања и отклон од његових жанровских законитости. Они представљају приповедачеве коментаре којима се преиспитује и промишља догађај из потпуно новог угла. Умрежени су са резолуцијским исказима који

⁹ Псовке се у демонолошком предању „користе у различитим ситуацијама: онда када је човек немоћан, уплашен, када жели да изрази своје мишљење о туђим поступцима – најчешће неразумним, бесмисленим, када се чуди неуобичајеним дешавањима и слично“ (Поповић Николић 2016: 71). Оне нису ретке и имају практичну, апотропејску функцију – њима се нечиста сила тера, а њен ефекат неутралише. Приложени наратив све до расплета структурално и семантички одговара жанровским захтевима демонолошког предања, па се и псовка укључује у вербални исказ са циљем да допринесе карактеризацији јунака и истакне страх пред непознатим звуцима за које нема рационалног објашњења.

нуде разрешење, те омогућавају приповедачу да у новом светлу вреднује дешавање:

И ајд ујутру ја за на посо, и на доле, и чујем оно! Исто! Уууухууу-хууу! И мене проради кликер, знаш! Они оставили да не замрзне вода. Да иде вода, па онај притисак, оно. И ударало у плек! Има, тамо плек био. И то ме уплашило. А није имало ништа, знаш. Ал' ето, то ти је.

Забележени пример поседује исказе који наратора дистанцирају од догађаја, позиционирајући га у садашњости, у тренутак актуелног приповедања, што Лабов и Валецки називају кодом (Ibid.: 39). Кода стога доноси извесно удвајање перспективе. Премда иста личност доживљава догађај и приповеда о њему, уочљива је извесна поларизација на релацији приповедач – јунак. Казивач проговара из перспективе у којој зна много више од јунака приче, вреднујући догађај на потпуно другачији начин уз благи подсмех према сопственој непромишљености и недостатку адекватног резонувања. Особине попут проицљивости и способности ваљаног расуђивања показују се изузетно важним за протагонисту/приповедача демонолошког предања:

Of all the character traits that a narrator must display in his narration, discernment and judgment are the most central to establishing the truth of the account. Narrators endeavor to establish themselves as sober, perceptive, and critical individuals – not given to fantasy or gullibility (Oring 2008: 135).

Моменат обрта и разрешења баца ново светло на карактеризацију протагонисте јер се његова престрашеност више не сагледава као нормална реакција на сусрет са необјашњивим, већ као недостатак ваљане перцепције стварности, што постаје предмет комике и води ка урушавању жанровских норми де-

монолошког предања. Премда хумор због разноликости својих функција и типологије не мора нужно бити у супротности са жанровским захтевима предања и умањити веродостојност његовог садржаја¹⁰, у представљеном примеру извор хумора лежи у јунаковој немогућности да спозна право стање ствари и одржи разборитост, док празноверје постаје предмет самоподсмеха, а догађај се вреднује у новом кључу.

И други пример, типично за приче из живота и демонолошка предања, тежи да у иницијалном (оријентационом) делу одреди место и време догађаја:

Ја кад сам био, овај, још млад, кад таман смо се били узели с ову жену, имали смо казан. /.../ За печење ракије. И тамо горе у село, можда знате овог З. Т.¹¹, што га зову. /.../ И ми печемо увече. Ал' кратак дан, па неки /казан/ да испечемо и увече. Али, ја да идем да спавам тамо не смем, ел тај старац што је био њихов, тај звани Богомир, он се увампирео!

Приповедач наступа из првог лица једине, уобличавајући наратив у форму мемората, а догађај смешта у време своје младости, непосредно након женидбе, упућујући на супругу као сведока. Помињање конкретних имена и надимака у функцији је скретања пажње истраживача који је у овом случају и аудито-ријум. Приповедач претпоставља да истраживач зна ко су поменуте личности и да добро познаје локације на којима се догађаји одигравају, што показују прилози за место „тамо“, „ту“, „овдена“.

¹⁰ Смех може одражавати негирање веродостојности, може бити и рефлексиван, те показати да је приповедач свестан неистинитости садржаја приповедања и да о томе промишља, али може бити и израз амбивалентности наратора који држи да су чињенице истините, али приповедању приступа из специфичног угла због могућности да рецепција буде неодобравајућа (Oring 2008: 140).

¹¹ Узимајући у обзир деликатност садржине наратива, име и надимак су дати кроз иницијале како би се идентитет особе заштитио.

Догађај који ће описати одиграва се у глуво доба ноћи, након одлуке да не преспава у покојниковој кући, на пустом месту у близини извора („Ајд на ниже, на доле, на ниже... Кад дођем овдена код шупу, овај, код кладенац онај, испред то, нешто узело дин-дин-дин дин-дин-дин!“). Хтонски маркирано место и временски интервал предодређен за активност нечисте силе одговарају хронотопу демонолошког предања, док је ономатопејични опис необичног звука слушаоцу интригантан, а у функцији је појачавања напетости и доприноси кулминацији радње. Компликацијски сегмент описује подробније атмосферу страха и nelaгодности, припреману описима ситуација које су претходиле догађају, што се показује као подстицај за померено душевно стање, а језовит осећај појачава се градацијски. Приче о повампиреном комшији, чудни звуци у покојниковој кући, страх укућана, али и мачије очи у мраку, имају функцију катализатора стања свести у коме човек може видети и оно чега нема. Евалуација показује амбивалентан однос протагонисте, али и страхом нарушен унутарњи мир („Ја то сам и верувао и несем верувао! Али кад се много прича онако, кад идем увече ја се озрћкам, истина вампир!“). Напетост радње достиже своју кулминативну тачку када приповедач/јунак чује језовите звуке и помишља да се заиста сусрео са натприродним, но одмах потом следи преокрет. Резолуциони сегмент доноси разјашњење – чудни звуци потичу од бицикла, чији метал одзвња по промрзлом излоканом путу. Рационализација догађаја кроз нагли декрешендо обара ниво напетости, а извор комике лежи у изненађењу услед изневереног очекивања¹². Приповедни ток се након обрта поново успорава, док прича задобија хумористичан

¹² Разјашњење околности и рационализација догађаја изневеравају слушаочево очекивање да се прича заврши типично за демонолошка предања. Напетост се нагло напушта у корист комике, која проистиче из неподударности између очекиваног и онога што се заправо одиграло. О инконгруенцији као извору хумора в. више у: Morreall 1983: 15-19; Perišić 2012: 45.

призвук, додатно појачан приповедачевим коментарима, смехом и епилогом – приповедач користи догађај како би другима причао да је заиста сусрео вампира:

Сад ја мислим готово! Те га деда Богомир! /смех/ И дођем ту, куд куће нема никога! Ови отишли по седељку тамо код ову кућу тамо Томишљеву. И отиднем ја тамо и кад им почнем причам причу шта је било и како је било! Али нећу да образложим што је то била бицикла! – „Ето, каже, сто посто, каже, увампирео се!” /смех/ И тако то.

Жанровско померање од демонолошког предања ка хумористичној причи из живота омогућава „дистанца (на релацији могуће/немогуће) коју казивач жели да наметне аудиторијуму“ (Самарџија 1997: 132). Од момента обрта догађај се сагледава у новом светлу и контексту реалистичне мотивације.

Још два примера забележена на терену прате истоветан модел приповедног уобличавања. Оба наратива казивала је мајка истраживача, па оријентациони (уводни) сегменти евоцирају сећање на истраживачево детињство, локализујући радњу просторно и временски

А знаш, Ана, кад си ти била мала, па смо ја и ти биле саме кући, а било јесен! И обрало се жито! И увече сам те ја држала на терасу да гледамо.

А је л’ сам ти причала кад деда умро? Тиле? /.../ Исто смо биле саме код куће, успавам ја тебе.

Компликацијски сегменти наратива припремају најнапетију тачку радње, доводећи слушаоца у стање ишчекивања. У првом примеру казивачица користи неодређену заменицу „нешто“ како би представила сопствену немогућност разлучивања под

окриљем мрака, док понављање глагола кретања појачава напету и неизвесну атмосферу: „И у једном моменту ја видим нешто у њиву се креће, креће, креће! Вече било! Мрак!“. Слично је и са другим наративом, где се врхунац напетости припрема понављањем лексеме „киша“, што има за циљ да приближи слушаоцу језовиту атмосферу олујне вечери, док ономотопејско понављање и употреба неодређене заменице „неко“ додатно интензивирају осећај неизвесности:

Киша пада, киша, киша, киша! Деда умро, нема још четерес дана. И ја мислим... Прозори цап-цап-цап-цап! Цапа-цап-цап! Куца неко на прозор! Ја сам седела на фотељу. Мртва сам! Ни жива ни мртва у фотељу!

Страх, међутим, проистиче не само из неизвесности и немогућности да се уочи прави извор звукова већ и из традицијски укоревених представа о души покојника која четрдесет дана по смрти лута овоземаљским пределима. Отуда саговорница напомиње да се догађај одиграо непосредно након смрти члана породице. Померено стање свести манифестује се физичком немоћи („Мртва сам! Ни жива ни мртва у фотељу!“), проузрокованом страхом од могућег сусрета са оностраним.

Резолуцијски сегмент у оба наратива долази након пажљиво припремане кулминације, доносећи нагли пад напетости и разрешење. У наративима који имају слабу поенту тешко је направити разлику између компликацијског сегмента и резолуције. Зато је важно да наратор разграничи структуру наратива тако што ће нагласити поенту у тренутку кад компликација долази до максимума како би у наративној структури јасно била разграничена кулминација од расплета (Labov, Waletzky 1967: 34). У наведеним примерима најнапетију тачку наративног тока замењује комични обрт, а напетост се нагло прекида, чиме се прави јасна разлика између компликацијског и резолуцијског сегмента:

Ја узнем вилу! Тебе оставим на терасу. Узнем вилу. И ја сам мислила нешто иде по ово, по њиву! Ја на доле, на доле. Ја сам мислила вампир! Ијао идем, идем, идем с вилу. Држим вилу у руке! Идем! Ијао мене! Кад ја погледам! Оно стршљика од кукуруз! Ветар гу њише! Ја мислим вампир! /смех/ Па кад се врцнем ја отуд – врц! И побегнем! И тако! /смех/ Тако се завршила та прича! Од вампира! /смех/

Изађем ја на терасу, нема ништа! Таман се ја вратим, седнем у фотељу, читам књигу, опет мен' неко куца у, у прозор! Тап-тап-тап-тап! Опет ја устанем, изађем напоље – нема ништа! Вратим се, покријем се ја код тебе у кревет сас ћебе и не излазим више нигде! Док се није свануло, ја нисам изашла! Мора да је Тиле се повампирео! /смех/ Ујутру кад сам погледала, оно киша падала и ветар дувао, па био у прозори! /смех/

Евалуација догађаја дата је имплицитно кроз смех, чиме се додатно подрива жанровско устројство демонолошког предања, а наратив задобија одлике хумористичне приче из живота која тематизује лично животно искуство о тобожњем сусрету са натприродним. Страх и језовиту атмосферу предања разбија хумористична перспектива из које приповедач у новом кључу сагледава и вреднује догађаје.

Закључна разматрања

Једна од тачака дотицаја предања са причама из живота на плану садржине почива на особини двају жанрова да у себе апстрахују део људске стварности и искуства. Без обзира на истакнутост захтева да се у садржај приче верује, референцијалност се показује као важна карактеристика ових прозних врста које остају позициониране на размеђи фикције и нефикције. Заснивајући свој садржај на темељима искуственог и проживљеног,

прича из живота тематизује догађаје из човекове стварности, обликујући казивање у кључу мемората, слично демонолошком предању. Порозност границе између фикционалног и истинитог и са становишта приповедача и из перспективе слушаца подстиче напетост и интригантност прича из живота. Док их, са једне стране, тежња ка документарности и фактима приближава нефикцији, њихово приповедно уобличавање одвија се, са друге стране, по принципима фиктивног. Овако моделоване приче о искуствима и догађајима из живота радо се препричавају и памте, а од приповедачевих компетенција и афинитета зависи удео и саоднос фабулозног и фактичног.

Често приповедана у форми мемората, демонолошка предања у своју садржину такође укључују искуства која су и за приповедача и за слушаоце део људске стварности, нудећи објашњење о устројству света и потенцијалним опасностима по оне који их наруше. Док демонолошко предање сусрет са натприродним описује као стварну претњу и свој приповедни свет гради на језовитој атмосфери страха, хумористична прича из живота, међутим, овој теми прилази из другог угла, дезинтегришући елементе хороричног. Догађај се рационализује разјашњавањем узрочника и околности под којима се одиграо, чиме се подрива уверење о контакту са оностраним, а сама ситуација премешта у домен реалистичног уз уплив хумора. Сусрет са нечастивом силом у хумористичној причи из живота добија епилог у коме се представа о том тобожњем сусрету представља као последица померене свести протагонисте, проузроковане страхом или психичком узнемиренешћу, а „обрт (се) гради од перспективе страха ка хумору и опуштености“ (Самарџија 1997: 131). Човеков страх изазван заблудом или обманом чула покреће и оснажује уврежене представе и веровања проистекла из традицијске културе, при чему се сусрет два света чини могућим све до момента обрта који доноси комично разјашњење и рационализовање.

Од приповедне технике и пута који приповедач бира приликом уобличавања приче зависи да ли ће казивање бити обликовано као предање или хумористична прича из живота. Казивач је најзначајнији чинилац перформанса. Он контролише судбину и усмерење своје приче (Dégh 1991: 26), те од његових афинитета, уверења и перспективе из које сагледава догађаје зависи хоће ли прича кренути у једном или другом смеру. Приповедач се, међутим, може вешто послужити мимикријом да заваља слушаочева очекивања, започевши наратив по поетичким законитостима демонолошког предања, подгревајући језовиту атмосферу и појачавајући тензију све до обрта који доноси разрешење и нагли пад напетости. Хумор и коментари којима се рационализује дешавање дистанцирају приповедача од натприродног догађаја, а реалистичка мотивација наратив опредељује ка причи из живота. Празноверје и померена перцепција стварности услед страха постају предмет самокритике и подсмеха, док се атмосфера напетости и немира напушта у корист разгађености и опуштености и приповедача и слушалаца.

Прилози

Пример 1: [Забележила проф. др Данијела Поповић Николић, 1. 2. 2019. у Рибару; саговорник Радослав (Рака) Јевтић, фризер и ловац, рођ. 1952. године; транскрипт аудио-снимка]

Р. Ј.: Једне године, сећам се ја, тад сам био, овде сам био дошо. И сад, био снег изнад, баш велики. Па, сам ја оставио кола доле код чика Мике, де се иде, сокак онде, знаш. Јел онда ако уђем, не могу ујутру да изађем, знаш. И било то дванаес сати. И ја дођем из Крушевца. У Крушевац сам био. И ја враћам се и оставим кола доле, знаш. Сад, ујутру за на посо, одем доле, упалиш и ово... Има ајат тамо и тамо сам оставио. И ја уђем, отворим капију, сад раде кола, не чујеш ти, знаш. Испаркирам тамо и угасим кола. И код

капеле... нешто - кррркррррррррр, какакака, бамбамбам! Уууу, дете му јебем! Добро, млад сам био. Шта? Двајес осам године. И оно... знаш, сад, психички си ти оптерећен. Ту је гробље. Ма, шта је, реко, колко пут сам... Ништа, никад ништа није било. И ја само навуко бунду, ово. Привуко ону капију и на горе. Ма, оно и даље! Кррркрррр кррркррррр бамбамбамбам! Све у капелу ону! И ја на горе, на горе, јао! Кад прођо мост, све трк доведе, до куће да дођем! И контам да... уплашио сам се, мајку му! Шта мож то да буде, знаш! И ајд ујутру ја за на посо, и на доле, и чујем оно! Исто! Уууухууухууу! И мене проради кликер, знаш! Они оставили да не замрзне вода. Да иде вода, па онај притисак, оно. И ударало у плек! Има, тамо плек био. И то ме уплашило. А није имало ништа, знаш. Ал' ето, то ти је.

Пример 2: [Забележила Ана Милинковић, 8. 3. 2022. у Рибару; саговорник Првољуб (Прле) Милић, возач, рођ. 1947. године; транскрипт аудио-снимка]

П. М.: Ја кад сам био, овај, још млад, кад таман смо се били узели с ову жену, имали смо казан. /.../ За печење ракије. И тамо горе у село, можда знате овог З. Т., што га зову. /.../ И ми печемо увече. Ал' кратак дан, па неки /казан/ да испечемо и увече. Али, ја да идем да спавам тамо не смем, ел тај старац што је био њихов, тај звани Богомир, он се увампирио! То су га пронашли да се увампирио! Ја то сам и верувао и несем верувао! Али кад се много прича онако, кад идем увече ја се озрћкам, истина вампир! Рецимо, оће они да останем да спавам ту, оно имало жито горе на тавану. Па оно се жито напекло од казан, топлота одоздо и падне понеко зрно, па на онај капак на казан - диинг-диинг! А тај његов братанац што био: „Ето га! То мој чича дошо ту! Те га мој чича!” Још, још да мало, да мало, овај, затрпа то, да ћути! Он још више пали ватру! Мени се... и ћу да идем ја куд куће! Ћу дидем куд куће! Мора дидем! Таман посла! Па шта бидне с мене! Таман пођем од

њигове куће, а носио сам оно што се цара огањ, онај чаркач! Он био металан, цевка једна! И носио сам батеријску лампу! И пођем тамо озгор низ брдо. /.../ Ма нешто ми сија у тамнину! Сија у тамнину! Оно мачка била! Знаш кад опрљаш мачке батерију у очи оно, оно сија! Ајде то, прођо то некако! Ајд на ниже, на доле, на ниже... Кад дођем овдена код шупу, овај, код кладенац онај, испред то, нешто узело дин-дин-дин дин-дин-дин! А то је био овај, тај човек радио у дистрибуцију, па радио на посо, и користио бициклу! Чувао краве и краве му одозгор од брдо силазиле у поток да пију воду. И ви сад можда знате кад крава стално иде, како направи оне, оне степенице. Јер било мрзло овако, мало било помрзло и... а њему ланац од бициклу има онај браник, и како му онај браник ишо по мрзло, тако ударао у оно! Сад ја мислим готово! Те га деда Богомир! (смех) И дођем ту, куд куће нема никога! Ови отишли по седељку тамо код ову кућу тамо Томишљеву. И отиднем ја тамо и кад им почнем причам причу шта је било и како је било! Али нећу да об-разложим што је то била бицикла! – „Ето, каже, сто посто, каже, увампирио се!” /смех/ И тако то.

Пример 3: [Забележила Ана Милинковић, 6. 4. 2023. у Рибару; саговорница Милана Драгоњић, дактилографкиња, мајка истраживача, рођ. 1949. године; транскрипт аудио-снимка]

М. Д.: А знаш, Ана, кад си ти била мала, па смо ја и ти биле саме кући, а било јесен! И обрало се жито! И увече сам те ја држала на терасу да гледамо. И у једном моменту ја видим нешто у њиву се креће, креће, креће! Вече било! Мрак! Ја узнем вилу! Тебе оставим на терасу. Узнем вилу. И ја сам мислила нешто иде по ово, по њиву! Ја на доле, на доле. Ја сам мислила вампир! Ијао идем, идем, идем с вилу. Држим вилу у руке! Идем! Ијао мене! Кад ја погледам! Оно стршљика од кукуруз! Ветар гу њише! Ја мислим вампир! /смех/ Па кад се врцнем ја отуд – врц! И побегнем! И тако! /смех/ Тако се завршила та прича! Од вампира! /смех/

Пример 4: [Забележила Ана Милинковић, 6. 4. 2023. у Рибару; саговорница Милана Драгоњић, дактилографкиња, мајка истраживача, рођ. 1949. године; транскрипт аудио-снимка]

А. М.: Је л' се сећаш још неког таквог догађаја? Ајде, кад се сетиш...

М. Д.: А је л' сам ти причала кад деда умро? Тиле?

А. М.: Ниси.

М. Д. Нисам причала?

А. М.: Не.

М. Д.: Исто смо биле саме код куће, успавам ја тебе. Киша пада, киша, киша, киша! Дедо умро, нема још четерес дана. И ја мислим... Прозори цап-цап-цап-цап! Цапа-цап-цап! Куца неко на прозор! Ја сам седела на фотељу. Мртва сам! Ни жива ни мртва у фотељу! Изађем ја на терасу, нема ништа! Таман се ја вратим, седнем у фотељу, читам књигу, опет мен' неко куца у, у прозор! Тап-тап-тап-тап! Опет ја устанем, изађем напоље – нема ништа! Вратим се, покријем се ја код тебе у кревет сас ћебе и не излазим више нигде! Док се није свануло, ја нисам изашла! Мора да је Тиле се повампирио! /смех/ Ујутру кад сам погледала, оно киша падала и ветар дувао, па био у прозори! /смех/

Литература

Ђорђевић Белић, Смиљана. „Савремена теренска истраживања традицијске културе: демонолошко предање“. У: З. Карановић, Ј. Јокић (ур.). *Савремена српска фолклористика 1*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 234-251.

Златковић, Бранко. „Усмена народна анегдота“. *Књижевност и језик*, 54/3-4 (2007): 281-289.

Поповић Николић, Данијела. *Дрући свет. Сјудије о демонолошким предањима и њужбалицама*. Ниш: Филозофски факултет, 2016.

Савић [Милинковић], Ана. „Виталност жанра демонолошко-митошког предања, контекст бележења и одлике усменог приповедања (савремена теренска истраживања)“. У: Б. Сувајџић,

- Д. Лајић Михајловић, Д. Поповић Николић (ур.). *Савремена српска фолклористика 7*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Крушевац: Народна библиотека Крушевац, 2020, 449–468.
- Савић [Милинковић], Ана. „Простор и време у демонолошко-мито-лошким предањима – савремена теренска истраживања“. *Лийар: часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, 23/79 (2022): 45–61.
- Самарџија, Снежана. *Поезија усмених њрозних облика*. Београд: Службени гласник, 1997.
- Самарџија, Снежана. *Облици усмене њрозе*. Београд: Службени гласник, 2011.
- Abot, Porter H. *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Bošković Stulli, Maja. *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1984.
- Bratić, Dobrila. *Gluvo doba: predstave o noći i narodnoj religiji Srba*. Beograd: Plato, 1993.
- Cohn, Dorrit. “Signposts of Fictionality: A Narratological Perspective”. *Poetics Today*, 11/4 (1990): 775–804.
- Čistov, Kiril. „Problem kategorija usmene proze nenarativnog karaktera“. *Polja, časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, 33/340 (1987): 234–237.
- Dégh, Linda. “What is the legend after all?”. *Contemporary Legend*, 1 (1991): 11–38.
- Dégh, Linda. *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington: Indiana University Press, 2001.
- Ellis, Bill. “Legend/AntiLegend. Humor as an Integral Part of the Contemporary Legend Process”. In: G. A. Fine, V. Campion-Vincent, C. Heath (eds.). *Rumor Mills. The Social Impact of Rumor and Legend*. London, New York: Routledge, 2005, 123–140.
- Karanović, Zoja. „Univerzalne dimenzije predanja kao kategorije usmene proze“. *Polja, časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, 33/340 (1987): 222–223.
- Labov, William and Joshua Waletzky. “Narrative analysis: Oral Versions of Personal Experience”. In: J. Helm (ed.). *Essays on the Verbal and Visual*

- Arts. Seattle, London: American Ethnological Society, University of Washington Press, 1967, 12–44.
- Littleton, Scott. "A Two-Dimensional Scheme for the Classification of Narratives". *The Journal of American Folklore*, 78/307 (1965): 21–27.
- Marković, Jelena. *Pričanja o detinjstvu. Život priča u svakodnevnoj komunikaciji*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2012.
- Morreall, John. *Taking Laughter Seriously*. New York, Albany: State University of New York Press, 1983.
- Oring, Elliott. "Legendry and the Rhetoric of Truth". *The Journal of American Folklore*, 121/480 (2008): 127–166.
- Perišić, Igor. *Uvod u teorije smeha*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Rudan, Evelina. *Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016.
- Rudan, Evelina. „Formule vjerodostojnosti u demonološkim predajama“. U: E. Rudan, Lj. Marks. *Predaja: temelji žanra*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2018, 279–302.
- Titon, Todd J. "The Life Story". *The Journal of American Folklore*, 93/369 (1980): 276–292.

Ana Milinković

FROM FEAR TO LAUGHTER—ALTERED STATES OF CONSCIOUSNESS IN HUMORISTIC LIFE STORIES

Summary

The aim of the paper is an analysis of the oral narratives gathered during a folklore field research in the Rasina District (the village of Ribare near Kruševac). What is explored is demonological legends genre framework disintegration and the possibility of its genre slippage into other prose forms, such as humorous life stories. The focus of the research is an analysis of the storytellers' statements, which rationalize and relativize the events described in the stories about the encounter with the unnatural. The humor and the narrator's intention of distancing themselves from the event and

clarifying the circumstances as the consequence of the protagonist's altered state of consciousness (mental disturbance, fear), disintegrates the genre of demonological legend and leads the narratives to the genre of humorous life story. Due to the storyteller's narrative strategy, the narrative takes the shape of humorous life story, while the genre of demonological legend is merely anticipated and ultimately abandoned.

Keywords: life stories, demonological legends, anti-legend, genre, contemporary field research, Ribare (the Rasina District), discourse of truth, genre contamination, disintegration of genre frameworks, humor, altered states of consciousness